

Introducere

Prezenta teză de doctorat studiază destinul juridic al dualismului nedemnitare-dezmoștenire. Interesul față de această temă de cercetare decurge, pe de o parte, din concepțiile formulate asupra acestor două instituții în decursul istoriei – atât între coordonatele temporale fixate de monumentalele opere legislative ale împăraților Iustinian și Napoleon, cât și în răstimpul scurs de la transplantul juridic pe care s-a întemeiat Codul civil din 1864 – și, pe de altă parte, din aplicabilitatea universală a acestora – chiar dacă în tradiția *common law* nu se înfățișează sub aceeași denumire. Cercetarea vizează îndeosebi perspectiva dreptului succesoral român, dar se împletește în chip firesc cu abordarea unor sisteme de drept străine aparținând celor trei familii juridice occidentale.

Această teză prezintă caracter de noutate întrucât constituie, din câte cunoaștem, prima cercetare doctorală desfășurată în limba română pe tema amintită. Preocupări similare am mai putut repera doar în arealul dreptului continental, sub forma unor monografii apărute în Spania¹ și Brazilia². În rest, cu excepția monografiilor care tratează în mod distinct instituțiile amintite, dualismul beneficiază de o abordare succintă în anumite tratate, cursuri ori, după caz, studii de dimensiuni relativ reduse. În legislațiile cu rădăcini napoleoniene, cum este și cazul României, lipsa unor cercetări de amploare similară celei de față se explică prin abolirea modelului dualist în secolul al XIX-lea și raritatea practică.

Ca structură, teza este împărțită în două titluri: cel dintâi analizează instituțiile nedemnității și dezmoștenirii în dreptul succesoral român, de la originea lor până în prezent, în timp ce cel de-al doilea le abordează prin prisma dreptului succesoral comparat. Astfel, primul titlu este la rândul său divizat în trei capitole care tratează nedemnitarea și dezmoștenirea prin raportare la (I) evoluția istorică, (II) Codul civil din 1864 și (III) Codul civil din 2009, în timp ce al doilea titlu le analizează la nivelul (IV) dreptului continental, (V) sistemului *common law*, respectiv (VI) sistemelor juridice mixte. Dincolo de concluziile de traiect de la sfârșitul fiecărui capitol, rezultatele cercetării sunt fixate în concluziile finale.

¹ F. Jordano Fraga, *Indignidad sucesoria y desheredación*, Editorial Comares, Granada, 2004.

² S.A. Cateb, *Deserdação e indignidade no direito sucessório brasileiro*, Del Rey, Belo Horizonte, 2004; C.E. Minozzo Poletto, *Indignidade sucessória e deserdação*, Saraiva, São Paulo, 2013.

Metodologic, cercetarea noastră a presupus o documentare riguroasă, întrebuițând surse bibliografice deopotrivă autohtone și străine. Cercetarea s-a concentrat în principal pe sinteza și analiza eșafodajului normativ, doctrinar și jurisprudencial al dreptului succesoral român sau comparat, sens în care s-a recurs și la metodele logică, istorică și comparativă. Astfel, metoda comparativă a jucat un rol important în ambele părți ale tezei: în cea dintâi, a permis determinarea aportului altor sisteme de drept – îndeosebi Franța și Québec – la reglementarea nedemnității și dezmoștenirii în dreptul român contemporan, iar în cea de-a doua parte, care acordă o atenție sporită bibliografiei străine, a furnizat trimiteri constante – în măsura în care am apreciat că sunt relevante – la situația din dreptul român. În manieră similară, metoda istorică a facilitat contextualizarea adecvată a fenomenului studiat de la o epocă la alta și de la o societate la alta, iar metoda logică ne-a permis să propunem, după caz, soluții inedite.

Se cuvine să amintim două limitări cu care ne-am confruntat în prezenta cercetare. Pe de o parte, bariera lingvistică ne-a împiedicat să valorificăm surse bibliografice în limba germană, sens în care studiul legislațiilor din dreptul continental s-a restrâns la țările a căror limbă oficială este romanică (*i.e.* franceză, italiană, spaniolă, portugheză). Pe de altă parte, raritatea practică a acestor instituții a redus semnificativ ponderea jurisprudenței în analiza dreptului continental – realitate consemnată atât de doctrina franceză din zorii veacului trecut, cât și de cea argentiniană din zorii acestui secol, ca justificare pentru abolirea exheredării.

Rezultatele cercetării permit conturarea unei taxonomii a concepțiilor privind nedemnitățile și dezmoștenirea în dreptul succesoral comparat. Raportând această taxonomie la evoluția instituțiilor amintite în spațiul juridic național, prezenta cercetare evidențiază tendința actuală a dreptului succesoral român în sensul restaurării modelului roman al dualismului nedemnități-exheredare. Concluziile finale indică și maniera în care reforma începută de actualul Cod civil poate fi desăvârșită, *i.e.* revenirea dezmoștenirii la natura juridică de pedeapsă civilă aptă să-l priveze pe moștenitorul *nemeritos* de dreptul său la rezervă.

TITLUL I

Nedemnitățile și dezmoștenirea în dreptul succesoral român

Capitolul I

Evoluția istorică a concepțiilor privind nedemnitățile și dezmoștenirea

Istoria nedemnității și dezmoștenirii se confundă cu însăși istoria dreptului. Efectul celor două instituții juridice este, în esență, același: înlăturarea de la moștenire a succesibilului care, printr-o conduită ilicită, a demonstrat că nu merită să se bucure de un astfel de drept. Nu putem stabili cu exactitate momentul apariției acestei nevoi de reglementare, însă știm că aceste figuri juridice au fost conceptualizate individual încă din vremea Codului lui Hammurabi¹. Cele două instituții au un substrat eminent moral², care poate fi reperat cu precădere la nivelul faptelor care le atrag incidența³.

Evoluția nedemnității și dezmoștenirii, cu precădere în dreptul roman, relevă preocuparea perenă a legiuitorului față de sfera persoanelor care ar trebui să vină la moștenire. Întrucât această lucrare vizează în principal studiul acestor instituții în dreptul civil român, prezentul capitol va aborda această problematică prin prisma evoluției celor două instituții în dreptul

¹ Codul lui Hammurabi cuprinde atât cazuri de nedemnități (e.g. §158), cât și reglementări privind dezmoștenirea (e.g. §168, §169). A se vedea, în acest sens, traducerea lui R.F. Harper, *The Code of Hammurabi, King of Babylon*, The University of Chicago Press, Callaghan & Company, Chicago, 1904, pp. 55, 59-61.

² E. Safta-Romano, *Arhetipuri juridice în Biblie*, Polirom, Iași, 1997, p. 106, *apud* M.D. Bob (coord.), *Familie și moștenire în România*, Ed. Universul Juridic, București, 2016, p. 51, n. 4.

³ Pe parcursul prezentului capitol sunt menționate, nu de puține ori, cazuri care reflectă atașamentul față de morală: e.g. uciderea autorului moștenirii, preacurvia și relațiile cu soția lui *de cuius* sunt interzise și de morală creștină (Exod. 20.13, 14, 17).

privat roman, vechiul drept francez și românesc. Coordonatele istorice ale acestei analize sunt fixate de monumentalele codificări ale împăraților Iustinian și Napoleon, însă fără a neglija evoluția din decursul mileniului care separă aceste opere legislative.

Secțiunea I. Nedemnitățile și exheredarea în dreptul roman

Analiza dualismului nedemnității-dezmoștenire debutează în chip firesc cu dreptul privat roman, căruia îi sunt tributare numeroase instituții ale dreptului civil român. Dezvoltarea lor în acest sistem normativ cunoaște punctul culminant odată cu Novella 115, act care le-a îngemănat destinele juridice pentru circa un mileniu. Se va vedea cum (1.1) nedemnitățile succesorală a cunoscut o reglementare generoasă înainte de apariția textului normativ amintit, în timp ce (1.2) exheredarea a trecut, gradual, de la libertatea testamentară absolută la îngrădirea acesteia.

1.1. Nedemnitățile succesorală

Instituția nedemnității succesorală (*indignitas succedendi*) nu a existat în dreptul roman înainte de epoca imperială.¹ Până atunci, înlăturarea unui succesibil de la moștenire se putea dispune numai de autorul acesteia, prin dezmoștenire sau emancipare². Conceptul de nedemn (*indignus*) a apărut abia în vremea împăratului Iustinian; acesta l-a folosit în *Codex* (C.6.35 – *De his quibus ut indignis auferuntur et ad senatus consultum Silanianum*) și în *Digeste* (D.34.9 – *De his quae indignis ut auferuntur*) în încercarea de a codifica regulile din această materie, cu toate că obiectivul nu a fost atins: cazurile de nedemnități au rămas dispersate pe tot cuprinsul acestor culegeri legislative³. Combinând sistematizările realizate de profesorii

¹ M.D. Bob, *Probleme de moșteniri în vechiul și în noul Cod civil*, Ed. Universul Juridic, București, 2012, p. 111; R.I. Martínez, *Tratado de Derecho de Sucesiones*, La Ley, Madrid, 2013, p. 541.

² V. Hanga, M.D. Bob, *Curs de drept privat roman*, Ed. Universul Juridic, București, 2011, pp. 158-159.

³ R. Zimmermann, „Unworthiness in the Roman Law of Succession”, A. Burrows, D. Johnston, R. Zimmermann (ed.), *Judge and Jurist: Essays in Memory of Lord Rodger of Earlsferry*, Oxford University Press, 2013, p. 341.

Longinescu¹ și Martínez² am elaborat următoarea listă de fapte care atrăgeau nedemnitățile:

- (1) comerțul ilicit³;
- (2) fiul emancipat care a pretins *bonorum possessio* și accepta moștenirea ca substituit al unui impuber⁴;
- (3) căsătoria funcționarului cu o locuitoare a provinciei în care își îndeplinește funcția, respectiv căsătoria dintre tutore și pupila acestuia⁵;
- (4) provocarea morții autorului moștenirii⁶;
- (5) refuzul unei tutele testamentare și neîndeplinirea sarcinilor impuse de testator⁷;
- (6) sustragerea bunurilor ereditare⁸;
- (7) antipatia de moarte, insultele și contestarea stării defunctului⁹;

¹ Ș.G. Longinescu, *Elemente de drept roman*, vol. II, Curierul Judiciar, București, 1929, pp. 1016-1020.

² R.I. Martínez, *op. cit.*, p. 542.

³ D.34.9.1.

⁴ D.34.9.2, D.38.2.16.5.

⁵ Bărbatul nu putea păstra nimic din ce ar fi dobândit prin testamentul soției (D.34.9.2.1). Femeia căsătorită ilegal cu funcționarul provincial poate dobândi prin intermediul testamentului lăsat de acesta și nu trebuie exclusă ca nevrednică (D.34.9.2.2). Aceeași regulă se aplică și tutorelui căsătorit cu pupila (D.30.128). Căsătoria era nulă în ambele cazuri (D.23.2.63).

⁶ D.34.9.3, D.48.20.7.4.

⁷ Cel gratificat în considerarea numirii sale ca tutore era lipsit de legat în situația în care refuza tutela (C.6.37.25). Cel care a fost numit tutore prin testament nu se putea scuza de la administrarea tutelei fără a pierde moștenirea sau, în cazul în care a cules ce îi revenea, nu mai putea refuza tutela; dar legatarul căruia mama copilului îi solicita să preia tutela putea refuza acest lucru fără a pierde moștenirea. Nedemnitățile nu profita fiscalului, ci copilului lezat în interesul său legitim prin refuzul tutelei (D.34.9.5.2). Era nedemn și cel care nu îndeplinea sarcina lăsată de testator, cu excepția cazului în care a fost gratificat deși era cunoscut refuzul amintit (D.27.2.1.3). Un caz anume îl reprezenta neorganizarea ceremoniei funerare conform voinței testatorului, însă numai în măsura în care legatul era grevat cu o asemenea sarcină (D.11.17.12.4). În orice caz, unii autori au arătat că această cauză de nedemnitățile nu s-ar bucura de susținere unanimă în doctrină (R.I. Martínez, *op. cit.*, p. 542).

⁸ D.34.9.6.

⁹ Dacă între testator și legatar intervenea o ură de moarte, atunci cel din urmă nu îl putea moșteni pe cel dintâi (D.34.9.9). Acestei fapte îi erau asimilate insultarea deschisă și publică ori exprimarea unor remarci malițioase la adresa testatorului (D.34.9.9.1), precum și disputa privind statutul (*status*) defunctului (D.34.9.9.2). Longinescu menționează *inimicitiae capitales*, însă o face sub rezerva controverselor (Ș.G. Longinescu, *op. cit.*, p. 1019).

(8) simpla ștergere a numelui celui instituit moștenitor, chiar dacă interdicția privitoare la instituirea altor persoane lipsea de validitate respectivul testament¹;

(9) acuzația, formulată de substituitul copilului impuber decedat contra mamei acestuia, în sensul că ar fi introdus un copil nelegitim²;

(10) uniunea ilicită³;

(11) nerăzbuarea morții violente a lui *de cuius*⁴;

(12) încălcarea senatus-consultului Silanian⁵;

(13) contestarea injustă a unui testament ca inoficios sau fals⁶;

¹ Dispoziția privind dezrobirea unui sclav rămânea valabilă (D.28.4.3.1), însă nu se indică o soluție clară în ceea ce privește soarta altor clauze testamentare. De aceea, unii autori scriu despre această cauză de nedemnităte că ar fi controversată (Ș.G. Longinescu, *op. cit.*, p. 1018). Totuși, s-a stabilit că, dacă *pater familias* a șters numele unui moștenitor, partea care revenea acestuia urma să fie culeasă de fisc, însă legatarii care nu au căzut în dizgrație nu erau pedepsiți (D.34.9.16.2). Mai mult, dacă un testament posterior nu era valabil întrucât instituia moștenitori în pofida unei interdicții, omisiunea altor moștenitori producea efecte în sensul considerării lor ca nedemni pentru rațiunea că voința defunctului a fost să îi îndepărteze de la succesiune (D.34.9.12). Dacă testatrix își îndepărtează un erede ca nevrednic, partea care i-ar fi revenit acestuia urma să fie culeasă de fisc, și nicidecum de către ceilalți moștenitori (C.6.35.4).

² Dacă substituiții impuberului, dorind să obțină în nume propriu moștenirea, o acuză pe mamă că ar fi introdus un copil care nu este al defunctului, aceștia vor fi înlăturați ca nedemni în cazul respingerii acțiunii (D.34.9.16).

³ Căsătoria subsecventă adulterului nu este permisă de lege și nu poate profita amantetei care pretinde moștenirea pe această cale; aceeași regulă se aplică și femeii respective dacă îl instituie moștenitor pe soțul amintit, urmând ca moștenirea să fie culeasă de fisc pe motiv de nedemnităte (D.34.9.13). În aceeași situație se află și femeia care a trăit în concubinaj cu un soldat, chiar dacă moartea acestuia a intervenit în mai puțin de un an de la încetarea serviciului militar (D.34.9.14).

⁴ C.6.35.1. Sancțiunea nedemnității nu se aplică atunci când nerăzbuarea poate fi pusă pe seama vârstei fragede, i.e. sub 25 ani (C.6.35.6), ori ucigașii nu au putut fi găsiți (C.6.35.7). Cota succesorală a celor care nu își răzbuună autorul decedat în circumstanțe suspecte revine fisco (D.34.9.21), și nu profită moștenitorului subsecvent care răzbuună moartea autorului său (D.29.5.15). Inclusiv cel care a primit un fideicomis – prevăzut de testamentul celui nerăzbuunat – de la moștenitorii nepăsători poate invoca această cauză de nevrednicie împotriva lor (D.29.5.26).

⁵ D.36.1.3.5. Moștenirea era confiscată atunci când a fost acceptată înainte de interogarea și executarea sclavilor din gospodărie (D.29.5.5.2).

⁶ D.5.2.8.14, D.49.14.13.9. Cel care contesta fără succes un testament ca fiind fals putea să îl moștenească pe moștenitorul testatorului întrucât nu succeda direct celui în raport cu care era nedemn (D.34.9.7). Tutorele nu era înlăturat de la moștenirea celui al cărui testament l-a contestat ca fiind fals sau inoficios în numele pupilului său, întrucât o asemenea faptă era scuzabilă prin prisma responsabilităților specifice tutelei (D.34.9.22).

(14) pactul asupra moștenirii persoanei aflate în viață (*pactum de hereditate viventis*)¹;

(15) fideicomisul tacit sau secret²;

(16) împiedicarea întocmirii sau schimbării testamentului³;

(17) suprimarea testamentului patern⁴;

(18) mama care nu solicita numirea unui tutore pentru copilul impuber, iar acesta deceda înainte de pubertate⁵;

(19) instituirea ca erede a fiului nelegitim⁶.

Numeroși autori, deopotrivă români și străini, echivalează instituția latină a nedemnității cu noțiunea de *ereptorium*, căreia îi atașează semnificația unei exheredări prezumate în ipoteza în care autorul moștenirii nu avea

¹ C.2.3.30. Cel care dăruia, în tot sau în parte, bunurile unei rude aflate în viață și fără cunoștința acesteia era îndepărtat de la moștenire ca nedemn (D.34.9.2.3), o asemenea faptă fiind contrară bunelor moravuri (D.39.5.29.2, D.39.5.30). Clauza, prevăzută la acordarea zestrei, că fata nu va putea pretinde moștenirea tatălui este dezavuată de legiuitor, în sensul că acesteia îi este permis să vină la moștenire (C.6.20.3).

² D.49.14.49. Constituia fraudă la lege asumarea, în secret, a obligației de a transmite un bun din moștenire către o persoană incapabilă să primească prin respectivul testament (D.34.9.10). Beneficiul unui fideicomis tacit urma să fie confiscat de fisc (D.22.1.17.2). Nedemnul era ținut să restituie fructele culese până la debutul litigiului întrucât nu poate fi considerat posesor de bună-credință pentru proprietatea care revine instant fiscalului (D.34.9.18). Totuși, dacă vocația celui care și-a asumat o asemenea sarcină depășea obiectul conduitei sale frauduloase, atunci pedeapsa era atenuată prin *Lex Falcidia* în sensul că urma să primească o parte din ce i-ar fi revenit în mod normal (D.34.9.11). În schimb, dacă și-a asumat transmiterea părții primite în baza *Lex Falcidia* către persoana incapabilă să primească, atunci va fi nedemn și în raport cu aceasta (D.34.9.23), care va reveni fiscalului (D.35.2.59.1). Dacă testatorul a lăsat celui care a acceptat să fie parte într-un fideicomis tacit sarcina de a-și păstra cuvântul dat (însă fără a dezvălui existența fideicomisului), această situație nu intra sub incidența regulii că nu reprezintă o eludare a legii solicitarea expresă (D.49.14.3).

³ D.29.6. Erau considerați nedemni atât cei care îl constrâneau pe testator să dispună în favoarea lor (C.6.34.1), cât și cei care îl împiedicau să testeze (C.6.34.2). Cu toate acestea, un bărbat își putea influența soția să îl includă în testamentul ei fără ca acest lucru să fie interzis de lege (C.6.34.3).

⁴ D.48.10.4, D.48.10.26. Doctrina nu recunoaște în unanimitate această cauză (R.I. Martínez, *op. cit.*, p. 542).

⁵ D.26.6.2.1, D.26.6.2.2., D.38.17.2.23. Un caz asimilat îl reprezintă cel al mamei care se recăsătorește fără să fi cerut numirea unui tutore pentru impuberul din prima căsătorie (C.6.56.6).

⁶ D.49.14.46. Nici această cauză nu se bucură de susținere unanimă în doctrină (R.I. Martínez, *op. cit.*, 542).

posibilitatea manifestării voinței în acest sens¹. Etimonul acestui termen este operațiunea de *eripere* (întâlnit și sub denumirea de *ereptio*²), însemnând sustragere sau confiscare³. S-a demonstrat însă că aceasta reprezenta numai efectul nedemnității⁴, iar cele două noțiuni nu trebuie confundate.

Asocierea nedemnității cu confiscarea putea fi justificată de regula că „[i]ndigni possunt capere, sed non retinere”⁵. Adagiul latin amintit delimitează nedemnitatea de incapacitatea succesorală⁶ în sensul că nedemnii aveau capacitatea de a dobândi o moștenire⁷ (exprimată prin noțiunile de *capacitas*, *ius capiendi* sau *capere posse*⁸). Dacă incapacitatea nu permitea dobândirea dreptului, nedemnitatea interzicea numai păstrarea moștenirii culese⁹. O deosebire suplimentară amintită de unii autori ar fi că nedemnitatea profita fiscoi, iar de incapacitate beneficiau, în principiu, ceilalți moștenitori¹⁰. Cu toate acestea, un autor s-a exprimat în sensul că unele cazuri de nedemnitare nu puteau fi considerate *ereptio bonorum* în favoarea fiscoi¹¹. În schimb, s-a susținut că nedemnitarea ar fi avut natura unei pedepse independente de voința autorului moștenirii, care nu avea posibilitatea de a înlătura efectele sale prin iertare¹².

¹ M. Planiol, G. Ripert, *Traité élémentaire de droit civil*, t. 3, LGDJ, Paris, 1932, p. 391, nr. 1733; A. Colin, H. Capitant, *Cours élémentaire de droit civil français*, t. 3, Dalloz, Paris, 1932, p. 472; M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul RSR*, Ed. Academiei RSR, București, 1966, p. 72; C. Jubault, *Droit civil. Les successions. Les libéralités*, Montchrestien, Paris, 2005, p. 131; I. Dogaru, V. Stănescu (coord.), M.M. Soreață, *Bazele dreptului civil*, vol. V – *Sucesiuni*, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. 58; J. Kocsis, P. Vasilescu, *Drept civil. Sucesiuni*, Ed. Hamangiu, 2016, p. 17.

² Ș.G. Longinescu, *op. cit.*, p. 1016.

³ R. Zimmermann, *op. cit.*, p. 326.

⁴ Ș.G. Longinescu, *op. cit.*, p. 1016.

⁵ În traducerea noastră: *cei nedemni pot dobândi, deși nu pot conserva. Ibidem*, n. 9; D. Alexandresco, *Principiile dreptului civil român*, vol. II, SOCEC & Co., București, 1926, p. 31; G.P. Petrescu, *Successiunile*, vol. I, Tipografia Gutenberg, Joseph Göbl, București, 1895, p. 109.

⁶ S. Monosi, „L’indegnità a succedere”, în P. Rescigno (dir.), M. Ieva (coord.), *Trattato breve delle successioni e donazioni*, vol. I, CEDAM, Milano, 2010, p. 196.

⁷ În sensul că nedemnii nu au *jus capiendi*, a se vedea Ș.G. Longinescu, *op. cit.*, p. 835. Cu toate acestea, autorul citat susține ulterior și că „pedeapsa [nedemnității] nu este nici o incapacitate a nevrednicului de a i se deferi o moștenire și nici o incapacitate a lui de a dobândi moștenirea” (*ibidem*, p. 1016).

⁸ *Ibidem*, p. 834.

⁹ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 31.

¹⁰ R.I. Martínez, *op. cit.*, p. 542.

¹¹ R. Zimmermann, *op. cit.*, pp. 341, 343.

¹² Ș.G. Longinescu, *op. cit.*, p. 1016.

1.2. Exheredarea, de la libertatea testamentară absolută la Novella 115

Puterea testatorului se manifesta, inițial, numai în forma unei legi sancționate de adunarea curiată (*i.e.* testamentul *calatis comitiis*)¹. Mai târziu, Legea celor XII Table i-a recunoscut lui *pater familias* autonomie de voință în materie testamentară, rolul poporului fiind redus la acela de martor colectiv². Gradual, această libertate testamentară a cunoscut unele limitări, care au culminat cu reforma lui Iustinian.

La început, dezmoștenirea (*exhereditio*) se fundamenta pe libertatea testamentară³, sens în care nu cunoștea îngrădiri de ordin substanțial⁴. Întrucât avea „putere de viață și de moarte asupra copiilor săi” (*ius vitae necesique*) sub imperiul Legii celor XII Table, testatorul îi putea dezmoșteni fără justificare⁵. Unele condiții de formă au fost introduse, în schimb, pe cale pretoriană⁶: exheredarea era condiționată de manifestarea expresă a voinței („*Sui heredes instituendi sunt vel exheredandi*”⁷), cerință de formă⁸ din care decurge solemnitatea acestui act⁹. Mai exact, dezmoștenirea fiilor implica nominalizarea acestora, restul eredităților putând fi excluși în bloc¹⁰.

Astfel, omisiunea sau dezmoștenirea neregulată a fiului atrăgea nulitatea testamentului, iar în cazul fiicei sau nepotului de fiu consecința era rectificarea, *i.e.* menținerea cu atribuirea unei părți din succesiune contra testamentului¹¹. Omisiunea unei rude nu constituia exheredare, ci *praeterire*: *i.e.* „simpla trecere sub tăcere a [moștenitorilor]”¹². Importanța acestei distincții ar fi că omisiunea putea fi justă, însă dezmoștenirea nu putea fi decât injustă¹³.

¹ C.S. Tomulescu, *Drept privat roman*, Tipografia Universității din București, București, 1975, p. 203, nr. 308.

² *Ibidem*.

³ R.I. Martínez, *op. cit.*, p. 1207.

⁴ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 72.

⁵ J.B. Furgole, *Traité des testaments, codiciles, donations à cause de mort, et autres dispositions de dernière volonté*, t. 2, L. Cellot, Paris, 1779, p. 616.

⁶ C.S. Tomulescu, *op. cit.*, p. 213, nr. 330.

⁷ D.22.14.

⁸ J.P. Lévy, A. Castaldo, *Histoire du droit civil*, Dalloz, Paris, 2002, p. 1229.

⁹ V. Arangio-Ruiz, *Instituzioni di diritto romano*, Napoli, 1978, p. 545, *apud* S. Monosi, *op. cit.*, p. 196, n. 8.

¹⁰ C.S. Tomulescu, *op. cit.*, p. 213, nr. 330.

¹¹ *Ibidem*.

¹² E. Molcuț, *Drept privat roman*, Ed. Universul Juridic, București, 2011, p. 487.

¹³ J. Domat, *The Civil Law in its Natural Order*, vol. II, Little, Brown and Company, Boston, 1861, p. 437, nr. 3342.

O primă limitare de ordin substanțial asupra libertății de a testa s-a impus către sfârșitul republicii, pe fondul eroziunii treptate a autorității lui *pater familias*¹, fenomen care a șubrezit coeziunea familiei² și a cauzat un număr ridicat de dezmoșteniri. Tribunalul centumvirilor a recurs la o soluție inspirată de cutumele grecești³: a admis contestarea testamentului inoficios (*querela inofficiosi testamenti*), acesta din urmă fiind întocmit cu încălcarea afecțiunii datorate rudelor apropiate⁴. Pentru a desființa un asemenea testament, centumvirii au apelat la ficțiunea juridică a lipsei de discernământ a testatorului⁵, cu toate că testamentul întocmit de un *furiosus* ar fi trebuit considerat nul⁶. Fiindcă acțiunea se întemeia pe prezumția lipsei de discernământ, s-a scris că respingerea sa ar fi atras nedemnitățile reclamantului⁷.

O a doua limitare a intervenit în epoca postclasică, atunci când Iustinian a reglementat în mod expres cazurile care pot fi invocate pentru a dispune dezmoștenirea⁸; este vorba despre Novella 115 din anul 542⁹. Acestea reprezentau și cauze de nedemnități atunci când autorul moștenirii deceda fără să fi putut dispune el însuși exheredarea¹⁰.

Capitolul III stabilea paisprezece cauze juste de dezmoștenire a copiilor, fiind vizati:

- (1) cel care își lăsa mâinile violente asupra părinților;
- (2) cel care își insulta părinții atrăgând dezgustul și oprobriul;
- (3) cel care își acuza penalmente părinții pentru infracțiuni care nu implicau Împăratul sau guvernul;
- (4) cel care era răufăcător și se asocia regulat cu infractorii;
- (5) cel care a atentat la viața părinților săi, deopotrivă prin otrăvă sau într-un alt mod;

¹ E. Molcuț, *op. cit.*, p. 158, nr. 148.

² C.S. Tomulescu, *op. cit.*, p. 213, nr. 332.

³ S. Monosi, *op. cit.*, p. 197, n. 10.

⁴ E. Molcuț, *op. cit.*, p. 159, nr. 148.

⁵ *Ibidem*; J. Domat, *op. cit.*, nr. 3343.

⁶ C.S. Tomulescu, *op. cit.*, p. 214, nr. 332.

⁷ Ș.G. Longinescu, *op. cit.*, p. 917.

⁸ J. Domat, *op. cit.*, p. 437, nr. 3340.

⁹ J.P. Lévy, A. Castaldo, *op. cit.*, p. 1231; S. Monosi, *op. cit.*, p. 197; R.I. Martínez, *op. cit.*, p. 1207.

¹⁰ M.G. Rarincescu, *Curs de drept civil. Succesiunile (ab intestat și testamentare) și donațiunile*, București, 1945, p. 154.

(6) fiul care a întreținut raporturi ilicite cu mama vitregă sau concubina tatălui său;

(7) fiul care a acționat ca informator împotriva părinților săi și, astfel, i-a prejudiciat;

(8) fiul care a refuzat să garanteze pentru persoana ori datoriile părinților săi bolnavi după ce a fost rugat să facă acest lucru, în măsura în care era solvent în raport cu întinderea sumei pretinse;

(9) fiul care și-a împiedicat părinții să întocmească un testament;

(10) fiul care, contrar voinței părinților săi, s-a asociat cu gladiatori sau bufoni, în afara cazului în care părinții săi aparțin aceleiași profesii;

(11) fiica sau nepoata care refuză să se mărite, atunci când unul din părinți îi conferă o zestre proporțională cu condiția sa, cu excepția cazului în care fata ajunsă la vârsta de 25 ani nu s-a putut căsători din cauza părinților sau s-a căsătorit cu un om liber fără acordul acestora;

(12) cel care și-a neglijat părintele nebun (*furiosus*), urmând ca străinul care l-a îngrijit să poată fi instituit în locul rudei nevrednice;

(13) cel care nu și-a răscumpărat părintele ținut în captivitate;

(14) cel care nu a urmat religia creștină.

Capitolul IV, în schimb, recunoștea posibilitatea dezmoștenirii părintelui de către copil în următoarele ipoteze:

(1) când părinții au făcut un denunț capital împotriva copilului, în afara cazului în care acesta a săvârșit un act de trădare;

(2) când se dovedește că părinții au atentat la viața copilului prin otrăvire sau alt mod;

(3) când tatăl a întreținut raporturi sexuale cu nora sau concubina fiului său;

(4) când părinții și-au împiedicat copiii să dispună prin testament de proprietatea pe care o puteau înstrăina¹;

(5) când părinții nu își îngrijesc copilul debil;

(6) când părinții nu și-au răscumpărat copilul ținut în captivitate;

(7) când părinții nu au urmat religia creștină.

¹ Se precizează în mod explicit că regulile privitoare la excluderea copilului pentru perturbarea părinților acestuia la întocmirea testamentului sunt aplicabile și invers. De asemenea, copilului nu i se permite să dispună de bunurile sale în favoarea părintelui care a atentat la viața soțului său.